

УДК 159.(075)

Віденєєв І.О., к. психол. н., доцент, доцент кафедри соціальної психології факультету управління та бізнесу Харківської державної академії культури;

Котелюх М.О., к. пед. н., доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

ДЕФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано стан проблеми деформації професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ключові слова: професійна правова свідомість, деформація, співробітники органів внутрішніх справ.

В статье проанализировано состояние проблемы деформации профессионального правосознания сотрудников органов внутренних дел на современном этапе развития украинского общества.

Ключевые слова: профессиональное правовое сознание, деформация, сотрудники органов внутренних дел.

Постановка проблеми. Правосвідомість - вельми незалежне, цілісне і як би навіть наближене праву явище, що вимагає вивчення як особливого об'єкта правової теорії, через яке теорія права «виходить» на такі питання, як сутність права, його генезис, культурна специфіка юридичного регулювання в рамках тієї чи іншої цивілізації, деформації правової поведінки, джерела і причини злочинності та іншої соціальної патології і т. д.

Одним з різновидів правосвідомості є професійна правосвідомість, яка являє собою поняття, уявлення, ідеї, переконання, традиції, стереотипи, що складаються в колі певної професійної діяльності. Цей різновид правосвідомості відіграє найбільш істотну роль у реалізації юридичних норм, і від її демократичної і гуманістичної адекватності залежить стиль і дух правової практики. На жаль, професійної свідомості юристів властиві і спотворення, і деформації («обвинувальний» або «виправдувальний» ухил, бюрократизм, байдуже ставлення до людської біди і т. д.), що зумовлює актуальність розкриття методологічної сутності і визначенні цього поняття.

Головне в професійної правосвідомості співробітника правоохоронних органів - високе місце права, його верховенство і відповідне цьому стан справ у правовому полі держави: роль юридичних служб в

усіх сферах суспільного і державного життя; становище суду, адвокатури, прокуратури, нотаріату, міліції; розвиненість наукових юридичних установ; ефективність роботи юридичних професійних громадських організацій і т. д.

Поняття, ідеї, переконання юристів і зокрема працівників правоохоронних органів формуються на основі, насамперед, юридичної практики і в чому під впливом юридичної науки (ідеології), яка, у свою чергу, виділяє професійна свідомість юристів в предмет спеціального аналізу [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правосвідомість має складну змістовну морфологію. У науці передбачено поняття структури правосвідомості. Структурно правосвідомість складається з двох основних елементів: правової психології і правової ідеології.

Правова психологія відповідає емпіричному, буденному рівню суспільної свідомості, що формується в результаті повсякденної людської практики як окремих людей, так і соціальних груп. Змістом правової психології виступають почуття, емоції, переживання, настрої, звички, стереотипи, які виникають у людей у зв'язку з існуючими юридичними нормами і практикою їх реалізації. Правова психологія - свого роду стихійний, «несистематизований» шар правової свідомості, що виражається в окремих психологічних реакціях будь-якої людини або тієї чи іншої соціальної групи на державу, право, законодавство, інші юридичні феномени.

Не слід думати, що правова психологія як відображення буденного рівня життя відіграє другорядну роль у структурі правосвідомості. Аж ніяк ні. Правова психологія - найбільш «поширена» форма усвідомлення права, притаманна в тій чи іншій мірі всім суспільним відносинам, які виникли за участю юридичного елемента.

Саме в середовищі психологічних реакцій право здійснює провідні визначення своєї соціальної сутності - гуманізм, справедливість, формальна рівність суб'єктів і т. д. Ці характеристики права виражають людські почуття та оцінки: від їх адекватності законодавству, психологічному настрою людей багато в чому залежить ефективність діючих актів, всієї правореалізаційної практики.

Розробкою проблеми деформації правосвідомості юристів вітчизняна наука цілеспрямовано стала займатися лише з початку сімдесятих років ХХ сторіччя. Останнім часом інтерес до даної проблеми помітно посилюється. Глибоке і різнобічне вивчення деформації професійної правосвідомості слідчих співробітників органів внутрішніх справ здійснено в роботах О.М. Бандурки, С.П. Бочарової, О.В. Землянської, П.П. Баранова, Н.Л. Гранат, В.Н. Кудрявцева, В.П. Сальнікова, Н.Я. Соколова, В.М. Столовського, І.А. Омельчук.

Метою даного дослідження є пошук теоретичних і практичних підходів, які сприяли б попередженню, обмеженню та усуненню деформації професійної правосвідомості працівників органів внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Правосвідомість співробітника правоохоронних органів невіддільне від правової культури суспільства. Рівень правової культури суспільства істотно залежить від професійної культури. З іншого боку, від професійного рівня співробітників правоохоронних органів залежить стан правової культури суспільства і громадянина.

Рівень правосвідомості професійної групи визначається ступенем розвиненості правосвідомості кожного з його членів, тобто ступенем загальної освіти, рівнем його кваліфікації. Співробітник ОВС на своєму робочому місці повинен відповідати своїй професії і відповідно зміцнювати свій престиж і престиж спільноти юристів.

Співробітник правоохоронних органів - особистість, яка покликана стати вище своїх звичок і бажань: він повинен робити свою справу так, як цього вимагають вищі інтереси суспільства. Правопорушники - часто особистості сильні, цілеспрямовані, з якими вести поєдинок не просто. Нерідко робота над розкриттям і розслідуванням злочинів - сутичка між особистостями і їх характерами.

Професійна правосвідомість співробітника ОВС включає:

- знання законодавства і можливостей юридичної науки;
- переконаність у необхідності і соціальній корисності законів і підзаконних актів, в цінності права як міри свободи і справедливості;
- вміння користуватися правовим інструментарієм - законами та іншими правовими актами в повсякденній діяльності, юридичною технікою, досягненнями юридичної науки і практики.

Професіоналізм і справедливість присутні в юридичній практиці лише тоді, коли юрист як служитель закону чесно і не упереджено виконує свій морально-правовий обов'язок, постійно підвищує майстерність і знаходиться на рівні останніх досягнень теоретичної та практичної юриспруденції [1].

Виключно важливе значення має проблема подолання правового нігілізму співробітника ОВС, його некомпетентності, низького професіоналізму, невміння розібратися в конкретних життєвих ситуаціях, дати їм правильну юридичну оцінку, в результаті чого з'являються незаконні і необґрунтовані рішення. Необхідно відмовитися від підготовки дипломованих спеціалістів, що не мають належного рівня в своїй професії.

Професійне мислення співробітника є узагальнена орієнтація в конкретних професійно-правових ситуаціях дійсності, або система інформаційно-правової насиченості, що склалася завдяки установкам професійного призначення.

У професійному мисленні працівника встановлюється відношення умов його діяльності до мети, здійснюється перенесення юридичних знань з однієї ситуації в іншу, перетворення даної ситуації у відповідну узагальнену схему. Уміння професійно мислити означає цілеспрямовано оперувати поняттями в умовах виниклої юридично значимої практичної

задачі [2]. Мислення судді, адвоката, слідчого - це практичне мислення, воно на кожному етапі пов'язано з певними практичними проявами.

Мислення співробітника ОВС повинно ґрунтуватися на принципі презумпції порядності (невинності) кожного підслідного, доки її вину не буде доведено в судовому порядку.

Що стосується деформації правосвідомості, то аналіз і узагальнення наявного досвіду наукового дослідження даного феномена, проведеного вітчизняними вченими протягом ХХ століття, свідчить про те, що в правознавстві та філософії досі не склалося єдиної теорії цього явища і відсутнє чітке визначення його поняття. Пов'язано це з відсутністю однакового підходу до вивчення деформації правової свідомості як складного соціально-правового явища, а також з розглядом його у відриві від стану позитивного правосвідомості. Єдині дослідники проблеми лише в одному - у негативному, негативному характері деформації правової свідомості громадян України.

Плідним в уточненні природи деформації правової свідомості є розгляд цієї проблеми з позицій філософської теорії відображення. Відповідно до цієї теорії людську свідомість визначається буттям і тільки в другу чергу саме опосередковує його. Враховуючи, що в окремо взятій соціальній системі правосвідомість індивідів може відповідати суспільному буттю (у тому числі і позитивному праву) і в той же час суперечити загальнолюдським цінностям, дослідники пропонують розрізняти відносну і абсолютну деформації правосвідомості.

Відносна деформація правової свідомості - це невідповідність структури правосвідомості реально існуючої в даному суспільстві правової дійсності. Абсолютна деформація правосвідомості - це невідповідність структури правосвідомості тим правовим координатам, які вироблені людською цивілізацією.

У функціонуванні правосвідомості важливу роль відіграють різні її стани, під якими розуміються певні види її налаштованості і спрямованості під впливом домінуючих у неї ідей і поглядів, уявлень і почуттів. Деформація правосвідомості - це один з її станів, протилежне позитивним (позитивним). Взнявши за основу ці вихідні дані, можна простежити відмінності між ними.

Це дозволяє виробити поняття деформації правової свідомості, виділити найважливіші її ознаки і відмежувати від суміжних явищ (деформації інших видів свідомості, повної відсутності правосвідомості, правопорушення).

Таким чином, деформація правової свідомості - це соціальне явище, що характеризується зміною її стану, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, почуття і настрої, переживання та емоції, які викривлено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до діючого права, законності та правопорядку.

Деформація правосвідомості як складне і багатопланове явище вимагає комплексного підходу до себе, тобто вивчення з позиції правознавства з одночасним філософським, психологічним і соціологічним обґрунтуванням, з використанням адекватних методів наукового дослідження.

У зв'язку з відсутністю єдиного погляду на поняття «форма деформації правової свідомості» можна сформулювати наступне визначення. Під формами деформації правової свідомості розуміються способи її прояви, які відрізняються одна від одної різним ступенем перекрученості компонентів правосвідомості у відображенні правової дійсності і які в сукупності розкривають сутність і зміст цього явища. Найбільш поширені з них в сучасній Україні - це правовий інфантилізм, правовий нігілізм, правовий фетишизм і переродження правосвідомість. Вони, насамперед, стосуються деформації індивідуальної правосвідомості, що не виключає їх прояву на груповому та суспільному рівнях.

Самою «м'якою» формою деформації правової свідомості є правовий інфантилізм, що полягає в недостатній сформованості правових поглядів, знань, установок і уявлень. Іншим проявом правового інфантилізму виступає пробіл правової свідомості, що виникає «лише на основі повної відсутності знання про який-небудь елемент правової дійсності або на основі забування таких знань».

Правовий нігілізм - наступна і вельми поширена форма деформації правової свідомості громадян України. Серед вітчизняних вчених немає єдиного підходу до розуміння його сутності. Одні відносять до нього всі факти негативно-негативного ставлення до права, в тому числі і пов'язані з вчиненням злочинів та інших правопорушень [3]. Інші до нього зараховують тільки ті випадки усвідомленого ігнорування вимог закону, які супроводжуються відсутністю протиправного умислу. Ми будемо виходити з того, що правовий нігілізм - це форма деформації правової свідомості, яка виражається в наявності у носіїв зневажливого, негативного або байдужого ставлення до права і правової дійсності за відсутності умислу на вчинення правопорушень. Такий підхід дає можливість виділити найважливіші ознаки правового нігілізму, які розкривають його сутність і дозволяють відрізнити його від інших форм деформації правової свідомості, від критики права і від правової демагогії. Характерні його риси: широка поширеність, підкреслено відкритий характер, специфічне регіональне або національне забарвлення, зіткнення і злиття з політичним, державним, економічним, моральним і деякими іншими видами нігілізму.

Правовий фетишизм - форма деформації правової свідомості, що виражається в абсолютизації ролі права і правових інститутів в регулюванні суспільних відносин.

Найважчою формою деформації правової свідомості є феномен його переродження. Під переродженою (переродженською) правосвідомістю розуміється така форма її деформації, яка проявляється в усвідомленому ігноруванні і запереченні закону і супроводжується наявністю у носіїв умислу на вчинення правопорушень. Переродження правосвідомість проявляється в різних формах і, насамперед, у вигляді умисних порушень законів та інших нормативно-правових актів, що супроводжуються вчиненням злочинів та інших правопорушень.

Соціальна небезпека різних видів деформації правової свідомості неоднакова і залежить від їх поширеності та відповідності вчинку носія інтересам розвитку особистості і суспільства. Найнебезпечнішим виступає перероджена правосвідомість, що не виключає шкідливості інших форм деформації.

Суспільно небезпечні не тільки окремі форми деформації правової свідомості, а й саме це явище в цілому. Тому примиренське ставлення до деформації правосвідомості, спостережуване в окремих громадян і посадових осіб України, послаблює моральні і правові установки інших членів суспільства і тим самим сприяє подальшому її поширенню.

Інфантилізм, нігілізм, фетишизм і переродження як форми деформації правової свідомості перебувають в органічному взаємозв'язку і єдності. Діалектика їх співвідношення полягає в тому, що, по-перше, вони взаємопов'язані структурно і функціонально, а по-друге, кожна з них має якісну своєрідність і не зводиться до інших форм. Структурно їх взаємозв'язок виражається в тому, що кожна попередня за ступенем регресивності форма певною мірою включається в наступну більш регресивну, але не вичерпує її зміст. Так, наприклад, переродження як найбільш регресивна форма деформації правосвідомості включає в себе властивості нігілізму, інфантилізму, фетишизму і певною мірою ґрунтується на них, але відображає при цьому і свої специфічні відмітні ознаки.

Інтенсивність, ступінь вираженості, гострота прояви правових знань, правових установок і ціннісних орієнтацій, тобто якісна характеристика відрізняє професійну правосвідомість від правової свідомості законослухняних громадян і злочинців.

Рівень оцінок злочинів юристом-професіоналом може не в усьому відповідати оцінці їх законом, а рівень каральних домагань у них - розрізнятися із законослухняними громадянами. Рівень каральних домагань юристів-професіоналів у порівнянні з законом і законослухняними громадянами має тенденцію до посилення покарання і розширенню засобів і методів боротьби з конкретними злочинами шляхом зменшення обсягу прав і свобод особистості, її недоторканності, таємниці листування, телефонних і інтернет повідомлень та ін.

Престижні оцінки власної діяльності і відповідно діяльності інших правоохоронних органів у юристів-професіоналів, що працюють в різ-

них відомствах, і серед співробітників органів внутрішніх справ (в одному відомстві) різні. Оцінка діяльності свого відомства частіше більш висока, ніж оцінка діяльності інших відомств.

Солідарність з межами правового регулювання, зокрема, з межами криміналізації та декриміналізації, у представників юридичних професій різних відомств (прокуратури, суду, органів юстиції та органів внутрішніх справ) різняться: існують «відомчі» тенденції на розширення чи звуження криміналізації та декриміналізації осуджуваних дій. Якщо у законослухняних громадян мається недооцінка процесуальних гарантій у порівнянні з матеріальними, то у юристів процесуальні гарантії оцінюються настільки ж високо або навіть вище, ніж матеріальні, але часто все ж недооцінюються порівняно із законом.

Рівень престижних оцінок функціонування різних суспільних інститутів неоднаковий у представників юридичних професій різних відомств і стосовно до різних форм участі громадськості у боротьбі зі злочинністю та правопорушенням в цілому.

Крім широкої поширеності в українському суспільстві правового нігілізму, дають про себе знати й інші небажані зміни правової свідомості і мислення як громадян, так і працівників правоохоронних органів та інших державних службовців. У результаті перевага віддається політичній та іншій доцільності, а не законності.

Висновки. В цілому правова свідомість юристів - працівників правоохоронних органів у порівнянні із законослухняними громадянами і тим більше правопорушниками відрізняють протилежні тенденції: типово позитивні характеристики, строгий непохитний образ думки і спеціальні професійні орієнтації, більш високий рівень професійного розсуду - з одного боку, високий рівень каральних домагань, завищена самооцінка, більш критичний підхід до оцінки правової дійсності, недооцінка ролі і значення суспільної думки - з іншого.

Професія юриста - широка область трудової діяльності, що вимагає юридичних знань і навичок, необхідних для виконання певної роботи в правовій сфері соціальних послуг. Вона визначається специфічними умовами діяльності даної сфери і виражається у високій правовій культурі юридичного працівника цієї сфери. Підвищення правосвідомості та правової культури є невід'ємною частиною самовиховання працівника ОВС та роботи практичного психолога в системі правоохоронної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов П. П. Профессиональное правосознание работников ОВД : теоретические проблемы / Баранов П. П. – М. : Наука, 1991. – С. 81.
2. Бандурка А. М. Юридическая психология / Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. – Харьков : ХУВД, 2002. – С. 639.

3. Соколов Н. Я. Профессиональное сознание юристов / Соколов Н. Я. – М. : Просвещение, 1988. – С. 92.

4. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права / Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Петришина О. В. – Харків, Право, 2002. – С. 246.

УДК 159.9.01

Демський В.В., к. психол. н., доцент кафедри психології та морально-психологічного забезпечення, Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті розкрито особливості дослідницьких підходів до релігійного досвіду особистості в психології, визначено їх відмінні та інваріантні положення, охарактеризовано теоретичні та експериментальні конструкти дослідження релігійного досвіду особистості у представників різних вітчизняних та зарубіжних психологічних шкіл.

Ключові слова: релігійний досвід, концепції, особистість, смисл, символи.

В статье раскрыты особенности исследовательских подходов к религиозному опыту личности в психологии, определены их отличные и инвариантные положения, охарактеризованы теоретические и экспериментальные конструкты исследования религиозного опыта личности у представителей различных отечественных и зарубежных психологических школ.

Ключевые слова: религиозный опыт, концепции, личность, смысл, символы.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку військово-соціального середовища характеризується підвищеною увагою дорелігії – традиційної світоглядної системи у контексті української і світової історії та культури. Релігія завжди була певним способом пізнання людиною світу, універсальним змістом, історично першим джерелом, з якого розвивалася суспільна свідомість. Релігія була і залишається динамічним феноменом, таким, що взаємодіє з іншими духовними явищами, але водночас і зберігає власну самототожність. Для військовослужбовців, що проходять службу в зоні проведення антитерористичної операції, релігія виступає як конструкт морально-психологічного забезпечення. Розгляду релігії як особливої цілісної системи, як самостійного складного та багатоаспектного феномену духовної культури присвячено велику кількість наукових робіт, які виконано в межах психологічної парадигми.

З огляду на це метою статті є теоретичний огляд дослідницьких підходів до релігійного досвіду особистості в психології, виділення їх відмінних та інваріантних положень, знаходження теоретичних та експе-